

Грицько Коваленко.

З Р А Д А.

Драматичний епізод у трьох актах із початку XVIII віку.

ДІЄВІ ОСОБИ:

Яценко Іван, сотник, немолодий, дуже повний. **Колод'їй** Петро, значний козак.
Марія, його жінка, літ 25. **Демко**, його джура.
Палажка, служниця Марії, вдова. **Козак** дуже старий.
Діють ся в сотенному місті, в полку Переяславському, в домі сотниковому, 1708—1709 р.

А К Т П Е Р Ш И Й.

Велика хата в домі сотниковому, перша од сінний. На стінах олійні портрети Б. Хмельницького і Мазепи і ще кількох знатних осіб. — Стіл і лави, застелені килимами.

I.

Яценко, убраний просто і легко; Марія біля відчиненого вікна.

Яценко. Ізнов я маю од ясновельможного наказ вести сотнян.

Марія. Куди?

Яценко. На Десну, а далі вже куди там доведеть ся — не відомо... Коли у Крим, у Польщу, то дарма; а як у тую кляту Інфляндську землю... То я вже думаю, чи не післати замісто себе кого молодшого... Бо вже мені не служить і колишня сила, і здоровє. Ізнов у мене попереk болить, неначе хто гризе його зубами, і ние у кістках.

Марія. Се тобі звичайно так буває у дощову пору. Ось уже кілька день не видно сонця, та дощ, та негода; видко на осінь повертає.

Яценко. Ти-б загадала на ніч наготувати мені якої масти або що. Отам у молитовнику десь я записав одну добру масть, що мені той Лях порадив. Добра масть.

Марія. Я наготую звичайної масти, що тобі помагає.

Яценко. Та на вечерю коли-б чого такого гарячого та з перцем, може-б воно чи не веселіще було... (Визирає у вікно). Отже й капосні хлопці: не зачинили хвіртки, а свині їй полїзали до ожередів. Палажко! Біжи, погукай отих капосних Грицька та Данька, я їм задам! (Палажка озивається з другого покою: Зараз!)

Марія. Коли-б не мокро та не хмарно, пішла-б погуляти туди, за гай, на гору.

Яценко. Чогось ти сумна та невесела, моя голубко. Я здавна помічаю: як хмарна та дощева пора, — тобі сумно.

Марія. Я колись любила хмарну пору. Так тихо, поважно. А тепер не люблю. Бо не можна мені йти гуляти. Ось неділя, а я мушу сидіти в хаті.

Яценко. Чого тобі так подобається ходити за ліс, на гору?

Марія. У ясний день звідти видно — Дніпрові гори. Там десь далеко-далеко на захід — неначе сивіє хмариночка, — то Дніпрові гори. Я їх люблю.

Яценко. І що в їх? Я знаю, тебе тягне туди, у свій край, за Дніпро. А там що? — Руїна!... Немає там добра й спокою... Тільки тут, по сей бік Дніпра, в Гетьманщині їй можна жити. Ляхам і Татарві сюди далеко. Живемо тут під рейментом мудрого гетьмана і під міцною рукою царя, заводимо оселі, хутори, худобу...

Марія. Не самою худобою жити... Я там зросла, там, за Дніпром, і мені все сниться ся той край, нещасний, зруйнований, кровю залитий, а все милий мені.

Яценко. Сумно то мені. Знавш, Маріє, здавна і доси ти мені мила. Гадав, звикнеш у добрі й супокою... Хиба я скривдив тебе? Або нам не добре жити?

Марія. Я вельми вдячна тобі, мій пане, поважаю тебе і все пильную, аби тобі догодити.

Яценко. Я се знаю. Вірнішої і ліпшої дружини як ти, може й на сьвітї не знайдеш. Та все до мене ти наче холодна, і все сум'яз. Неначе душа твоя десь не тут, а там...

Марія. Що маю чинити... Я-б рада забути, та видно не забуваєсь ся те, що за молодого віку діяло ся. А там-же я зросла, там і неня моя вмерла.

Яценко. Який би я був радий та щасливий, коли-б ти була до мене щиріша.

Марія. Я ніколи не промовила тобі нещирого, неправдивого слова..

II.

Палажка іде з сіний, за нею слуга.

Палажка. Уже свині повиганяли.

Слуга. До нас прибув якийсь значний козак, а з ним і джура.

Яценко. Хто-б се? Іди-ж, хлопче, візьмеш у їх коні, а я вийду стрічати. (Надів жупана і пішов, за ним слуга).

Марія (визирає у вікно). Хто-ж се і звідкіля?

Палажка. (Визирає). Наче Запорожець, та який гарний! Витають ся з паном...

Марія. (Стурбована.) Ах, се-ж він!...

Палажка. Чого-ж, моя пані, турбуєте ся? Хто він? Ваш ворог?

Марія. Се він.. Ах, се він... Не питай, серце...

III.

Петро Колодїй і Яценко входять.

Колодїй (кланяєть ся). Витаю щирим козацьким уклоном шановних господаря і господиню.

Марія (кланяєть ся). Спасибі.

Яценко. Дякуємо панови, що завітав до нашої господи. Просимо сідати. (До Марії:) Нехай би наготували там де-чого, щоб добрим людям підкренити ся з дороги. (Марія і Палажка вийшли).

Яценко. А ваша милость у Січи пробуваеш?

Колодїй. Бував я скрізь, а тепер саме їду з Січи. Запорожці, брати наші милі, бажають щастя і сили козацтву городовому і хотять у купі з ними та в згоді стояти за добро і волю неньки нашої України. А що бували иньшим часом сварки, то все нехай забудеть ся. Бо то все повстало більше з приводу во-рога душ християнських та заходами лукавих сусідів наших.

Яценко. Од віку славне лицарство січове єсть корень і твердиня нашої сили і слави. Дятого називає ся козацтво Українське

Запорозьким; для того і я, недостойний, за щастє маю титулувати ся сотником війська Запорозького.

Колодїй. Нехай же буде згода! Бо згода нам тепер особливо потрібна, коли Україна у великій напасти. Турчин, Швед і Лях і Москаль обїли нас, і вже скоро зникне козацька сила, що колись була славна по цілому сьвітови. Незгоди та сварки наші довели до того Україну, як у тій новій думі мовить ся :

Жаль ся, Боже, України,
Що не в купі має сини.
Один живе із погани,
Кличе: сюди, отамани!
Другий Ляхам за грїш служить;
По Вкраїні і той тужить:
Мати наша старенькая,
Чом ти вельми слабенькая!
Третій Москві вже голдує
І їй вірно услугує...

Немає ладу, єдности, — немає спокою:
През незгоду всі пропали,
Самі себе звоювали...

Яценко. Так, я чув сю думу, вона десь недавно складена. Чутка йде, що зложив її сам Ясновельможний Рейментар.

Колодїй. А хоч би й так, то хиба неправда. Пан гетьман лїпше всіх бачить, у чому наше лихо. Як той кавав: до булави треба голови. А я маю листа до вашої милости од Кошового. Декому з тутешньої старшини вже одвіз листи. А тепер їду до Батурина.

Яценко. До Батурина? Може і до Ясновельможного?

Колодїй. Може пощастить і його бачити. Мені вже доводило ся сього літа бути у Батурині.

Яценко. Як же там ся має старшина генеральна? Як сам Ясновельможний?

Колодїй. Турбота йому велика. Він за всіх, за всіх нас клопочеть ся. А літа його вже великі, па силі підупадає... Старий і слаббий тілом, а дух ще орлиний! О, я бачив його на бенкеті... Його душа — огонь, замуруваний у камені, що як вирветь ся, то запалить пів сьвіта...

Яценко. То ваша милость бїльше в Сїчі пробуваєш?

Колодїй. У Сїчі — звичайний притулок вольному козакови. Тїлько я бїльше мешкаю за Днїпром, де Богуслав і Корсунь.

Яценко. Довело ся й мені побувати за молодих літ у Січи, та це на довгий час. Ходив і в Польщу із Ясновельможним, 705 року, за Случ, аж до Львова і Дубна. Прекрасний, розкішний край, та ладу немає, через дурний розум панів. Був раз і в Москві, їздив по грамоту на свої маєтки. В Московщині люди вбогі, живуть як у хлівах, немає їм ні волі, ні просьвити. Про те свої звичаї боронять кріпко, за православну віру та за царя кожне вмерти раде... А всякого, хто голить бороду, курить люльку, або вміє по латині — вважають за єретика. Се вже цар Петро позаводив, як і в нас, звичаї, що вже й там поміж боярами стали голити бороди, вчити ся по школах.

Колодїй. Я все те бачив. О, велика земля Московська, вдасть ся, й краю їй немає, особливо туди, на Північ і на Схід. Та дика, непроходна та земля, болотами, лісами поняла ся. І люди в тяжкому ярмі, у рабстві. Широка єсть земля Московська, та тісно там і сумно жити людям. І дивно, як те царство вдержало ся, не завалило ся!...

Яценко. Москва на влиднях збудована і влиднями годована. Та сила їх у тому, що всі вони царя раби покірні. Там усі гурту держать ся, там — єдність, хоч і рабська, — тим вони могуті...

Колодїй. Коли-б то в нас завести єдність, та не рабську, а братерську! Ото-б була щаслива й вільна Україна, і ворогам страшна.

Яценко. Видно, ще наші люди не можуть обійти ся без ярма, без сильної руки. Бувало волі в нас багато, а братерства мало. Ніхто не хоче слухати начальників, а кожний хоче бути паном. Хиба не бувало в нас по два й по три гетьмани разом? Один на другого йшов війною, і край наш милий огнем і мечем пліндрували. Се вже за сього мудрого гетьмана утихомирило ся в нас, та й то лиш по сей бік Дніпра, де ближше до Москви. А там у Полтавському полку і далі в Полі — там і доси оглядай ся, чи не визирнуть де харцызяки. Чи давно-ж то навіжений Петрик із Татарвою наміряв ся порізати усіх людей статочних, аби голоколїцьки п'яні панували... Хвалити Бога, тепер у нас жити сяк так можна. Тільки й дошкуляють нам оті походи. Що вже втратило ся на їх військо, то й кінця немає. Ми вдавна звикли воювати з Татарвою, Ляхами, а нас

женуть на Північ, в Інґерманляндію, в ліси, болота; та ще й віддають під команду московських Німців. О, то сам нечистий вигадав московського Німця. Німець у Німеччині — добрий чоловік; і в Москалем іще можна жити. А як Німець на московській службі, — то лиха година.

Колодїй. Тай поміж московськими панами немало єсть таких, що на їх плачуть ся наші люди.

Яценко. О, багато єсть. І не дай Боже попасти під їх команду. Ось я знов маю наказ вести сотнян на Десну. А далі куди доведеть ся — не знаю. Гадаю, щоб післати замісь себе кого молодшого, та бою ся гніву Рейментарського. А я вже не молодий, послужив не мало, нехай би ще молодші послужили.

Колодїй. Іще пап сотник кількох молодих за пояс заткне.

Яценко. Де вже нам, де вже!

IV.

Марія ввійшла.

Марія (до Яценка). Там усе наготовлено.

Яценко. Просимо підкріпити ся з дороги.

Колодїй. Я маю де-що переказати панови на самотї.

Яценко. Добре. Ходїм же до того покою, (до Марії) і щоб до нас ніхто не йшов.

Марія. Добре.

(Колодїй і Яценко пішли до иньшого покою і зачинили ся).

Марія (сама). Жаль ся, Боже, жаль ся, Боже...

V.

Палажка іде з сїний.

Палажка. Там його джура, молодий козак, із нашими козаками розмовляє, та такий жвавий!... Моя пані плачуть? Чого се?

Марія. Ах, так сумно... Сумно чогось. Я-ж гадала, що на віки втекла вже з під Немирова, що все забудеть ся, минеть ся...

Палажка. Хоч не забуло ся, та минуло ся. Там вам тяжко було покидати рідний край, і добро, і матчину могилу... За те знов тут придбали маєтки і честь, бо тепер ви пані сотникова. Тут од Ляха далі, затишніше. Хоч не забуло ся, та минуло ся.

Марія. На лихо мені, і не минуло ся.

Палажка. Будемо краще розмовляти про що иньше.

Марія. Добре.

Палажка. Який гарний козак сей, як орел! Джура його мовить, і се ватажний козак, сей Петро Колодїй; його, мовить, і Т тарва, і Ляхи знають, і в Москві про його чували. А як гл нула я, не надивила ся-б.

Марія. Він теж із під Немирова.

Палажка. То пані знали його там? То се він нагадав вам ці Немирів?

Марія. На моє лихо... Жаль ся, Боже!

Палажка. То пані його колись там добре знали? Якже його і покохати? Хиба можна такого не покохати?

Марія. Так наче ти його вже покохала.

Палажка. І, куди вже мені.

Марія. То ліпше мовчи.

Палажка. Або я що?

Марія. Мовчи до віку про се. Ані слова, ані пари в уст.

Палажка. Мовчати-му... Так ось де воно, те лихо... Моя пані мила Я до віку мовчати-му... Покрий і заступи нас од напасти Мати Божа.

Марія. Ти мовила, там джура гуляє. А його-ж треба нагодувати і напоїти. Поклич його сюди.

Палажка. Добре, я покличу. (Пішла).

VI.

Палажка, а за нею Демко, козаки.

Палажка (гукає за дверима). Іди козаче до хати, і ви, люди добрі.

Демко (кланяєть ся). Дай Боже здоровя.

Марія. Спасибі.

Демко. Чи там пан Петро?

Марія. Там, та не велено туди нікого пускати.

Демко. Я лиш спитаю. (Стукає у двері; озиваєть ся Ященко: Хто там?) Се я. Хотів спитати пана Петра, чи їхати-мем, чи почувати-мем. То який лад коням дати?

Петро (одчинивши двері, виглядає). Поїдемо сьогодні. А ти, хлопче, підкрепи свої сили, бо дорога не близька. (Тихо:) Та розваж людий, пусти поміж їх добру думку, — ну, знаєш.

Демко. Добре.

(Палажка принесла тимчасом дечого їсти й пити).

Демко. А чи можна тут пісень поспівати, бо ось люди просять.

Петро. Про мене байдуже, та ось як пан господар скаже.

Ященко (виглядає). Нехай співають собі на вдорове. (Двері зачинили ся).

Марія. Сідайте-ж до стола, люди добрі.

Демко. Сядемо — з одною умовою: як славна пані сотникова почастиє нас із своєї руки.

Марія. А для чого то?

Демко. Щоб смашніще пило ся. І закон каже, щоби господиня частувала.

Старий козак. Пані господиня частує почесних гостей своїх, а ти хто? Ще ти молодик, слави і чести не заробив.

Демко. А ясне сонце сьвітить рівно всім, богатим і бідним, великим і малим.

Марія. То занадто. Бо гріх людину рівняти до праведного сонця.

Демко. Уже хоч гріх, хоч два, а пані, ясне сонце, почастиє нас.

Палажка. І справді: наша пані, як сонце ясне, сьвітить і гріє нам усім. Про те ліпше знають каліки, сироти, убогі.

Козаки. Се правда!... Наша пані — як мати усім бідним.

Марія. (Наливши чарку). Будьмо здорові.

Демко. На здорове!

Козаки. Дай Боже здоровя нашій милій пані.

Демко. Бував я з паном Петром, нехай здоров буде, скрізь по Україні, і в Польщі, і в Ордї. Та не видів ліпшої пані, як аж тепера. За здорове славної пані сотникової! (випиває до дна).

Марія (засоромлена). Спасибі... Вибачайте, люди добрі, мені там треба поклонотати ся... Палажко, почастуй усіх. (Вийшла з хати).

(Палажка частує усіх з ряду; звичайні витання).

Демко. Тепер ва здорове його милости пана гетьмана, добродія нашого, нехай йому Бог поможе вивести Україну у сей тяжкий час із напасти.

Козаки. Дай Боже.

Демко. І все те дасть Господь, як стояти-мем усі однодушно, у згоді та братерстві, — і городове козацтво, і Січовики, і міщани, і духовні. Тоді нас ніяка сила на сьвіті не поборе. А то завело ся в нас таке, що люд, козаки і поспільство своїй старшині не вірять, січовики на городян ворогують, і нема згоди і братерства між нами.

Старий козак. Коли-б же то старшина все була добра та справедлива. А то вже не вільно нам обирати собі, по давньому звичаю і закону, сотників та полковників; пани паші привлащують собі ґрунти і площі і поля військові, і собі простірнеє, а людям тіснее місце чинять. Та нехай би надавали ся їм добра за послуги військові, на уряд; а то так, ні за що, в ласки старшини генеральної.

Козак 2. Не годить ся так говорити. Бо сам Бог постановив, щоби були пани, начальники, людьми орудували, суд їм чинили, а люди повинні за те панам своїм послушенство отдавати.

Козак 3. Ні, брате, я засвідчу, що той старий правду мовить. Тепер справедливість тільки в Січі залишила ся, а тут її пани викурили.

Демко. Нехай лишень ми од ворогів одібемо ся, тоді заведемо таку справедливість на Україні, що на цілому світі вона славна буде.

Козак 2. Панове — товариство! Не нарікайте тяжко на старшину. Хоч між нею і не все гаразд, та згадайте польських панів, або хоч і московських боярів. Наша старшина ще пам'ять Хмельниччину і людей за бидло не вважає. Не всім, панове, козакувати, а чей же треба комусь поле орати, як козаки ідуть на війну. То треба й поспільству бути.

Старий козак. Чули ми, що иньший полковник або й сотник, замість служби військової, загадує козакам на себе робити: ліс рубати, колоди тягати, сіно возити, від чого козаки і коні на силі втрачають ся. Чи не буває часом і в нас такого?

Козани де-яні (мирять). Та воно... як доведеть ся...

Козак 2. Та годі про се!

Демко. І справді годі. Із своїми панами помиримо ся і лад учинимо, аби нам Україну визволити. Не час тепера піднімати між собою сварки. Дях не забув, як панував на Україні, а на тім боці ще й тепер панує. Москаль ярмо нам хоче надіти. А там Швед наступає, що побив і Ляхів, і Москалів. Ходив Швед по Польщі, піде по Україні. А що як віддасть він Україну знову Ляхам?

Козани. А не діжде він бачити нас під Ляхами! Хоч помремо всі, а під Польщу не підемо!

Демко. А де-ж ви дінете ся? Підете у Московську землю? Зачекайте, Москаль вас і тут знайде. Уже воєвода в Києві не раз

похваляв ся, що вже козацьким вольностям не довго бути, що повернуть вас у пятаки.

Старий козак. Не шаблею нас здобули: ми пристали як вільні.

Козак 2. Цар милостивий і благочестивий, він не послухає боярів, що раді-б нас хлопами своїми поробити.

Демко. Панове товариство! Бачили ви, скільки маємо ворогів. Тяжкі, страшні часи... Як тепера не вибємо ся на волю, то вже й ніколи, ніколи... Для того треба слухати нашого общего добродія, його милости пана гетьмана, що всі справи українські у своїй руці держить, з царями та королями трактує, та жде слушного часу. Гляньте в пасіці на вулії: скільки пчіл там є, а всі матки слухають. Куди нас поведе його милость пан добродій, як його мудра голова розсудить, так і вчинимо. Чи скаже бити зрадливого Ляха, то ми з охотою; чи на Москаля іти, то зважимо ся. Колись батько наш Богдан із самим Шведом у згоді був, і козаки з Шведами ходили на Варшаву, тай не було од того зле нашому краєви.

Старий козак. О, я все те тямлю, як сьогодні. Іще я підлітком був за тих часів. А які-ж то часи були, Боже мій. Де ті люди, де ті лицарі подівали ся, як сей сьвіт відмінив ся... Се ти, хлопче, трохи нагадав мені...

Козак 3. А чому-ж його милость пан гетьман не скличе ради, як колись бувало? Нехай би рада розсудила, з ким бити ся, а з ким мирити ся.

Демко. Волив би пан добродій по давньому звичаю раду скликати, та не такий тепера час. А нуж як рада присудить одбити ся од Москви, а в туж мить стрільці, що стоять у Батурині, самого гетьмана і старшину ухоплять тай потягнуть у Москву, а звідти у Сибір, як нерав бувало... Ні, панове, тоді буде вільна рада, як буде вільна Україна. А тепер годить ся мовчати та слухати, що скаже пан добродій, куди нас поведе.

Старий козак. Правда, правда, козаче.

Дехто. Ох, тяжкі часи... Ох, заступи і помилуй нас, Боже.

Демко (перебирає на бандурі струни, тоді співає:)

Ой горе тій чайці,
Ой горе небові,
Що вивела чайнята
При битій дорозі.

Що чумаки ішли,
І чаєчку знайшли,
І чаєчку івігнали
Чаїнята забрали... (і далі).

(Почувши пісню, з на двору входять люди, парубки, дівчата, по двос, по трое).

Козак 3. А видко сей козак бувалий, хоч і молодий.

Козак 2. Козаче, як тебе — Демком зовуть, — чи давно козакуєш?

Демко. Не дуже й давно, як пішов я в лицарську науку до пана Петра. А з таким козаком не пропадеш і світа побачиш. Добре з ним жити, не страшно й умерти.

Старий козак. Звідкіля-ж ви обидва, де живете, де служите? Чи в Січи, чи де в полку, може в сердюцькому або компанійському? Чи за Дніпром тиняєтесь у тих ватагах, що востали ся у Хвастовщині?

Демко. Де служимо? Де живемо? (показує навхрест руками). О там! Бували скрізь і всюди, а більше за Дніпром. Не присягали ні цареві, ані королеві.

Старий козак (сьмієть ся). То може Турському султанові?

Демко. Де вже! І тому ні.

Старий козак. Ну, ну! Добре, козаче.

Демко. Лише з паном Петром ми на шаблі присягли ся, — на до- смертну вірність. (Перебирає струни, відтак співає:)

Мати наша старенькая,
Чом ти вельми слабенькая?
Чом ти синів не учила,
Чом од себе їх пустила?
Різко тебе розшарпали,
Аж по Дніпро Туркам дали.
Ліпше було не родити,
Як у таких бідах жити.

VII.

Ященко і Колодій вийшли і посідали з переду, розмовляють; відтак прийшла Марія, стала осторонь.

Демко (співає жвавіще).

Гей панове, єнерали!
Чого есте так оспали?
Візьміте ся всі за руки,
Не допустіть гіркої муки!
Самопали набивайте,

Гострих шабель добувайте.
 А за віру хоч умріте
 Та вольностей бороніте.
 Нехай вічна буде слава,
 Що шаблею маєм права!

(Далі бринькає на бандурі. Люди тихо розмовляють).

Колодій (що доси тихо розмовляв із Ященком). Ой, пане сотнику!
 Так не можна. Пан мовить, зачекаю. Зачекаю, мовляв, поки
 в'яснить ся, а тоді побачу, чи йти на Десну, чи ні. Пане
 сотнику, так не годить ся. То буде зрада. Тепер такий час,
 що всім треба купи держати ся, та йти за нашим Реймента-
 ром. Через те і Виговський і Дорошенко не могли досягти
 нічого, що не було єдности, а була зрада:

През незгоду всі пропали,
 Самі себе звоювали.

То як-же, пане сотнику?

Ященко. Ой ні, зачекаю...

Колодій. Гей Демку, джуро мій, брате милий! Ушквар ти їм жва-
 вої, веселої!

Ященко. Ке лиш, почастую. Гей-гей! І я колись за молоду у Січи
 був і соломаху їв. (Частує.)

Колодій. Та мабуть давно вже те було, пане сотнику.

Ященко. А давненько.

Колодій. Видно, видно. (Сьмість ся).

Демко. (Співає, за ним співають люди).

Гей гук, мати, гук,
 Де козаки йдуть.

І веселая тая доріженька
 Куди вони йдуть.

А де вони йдуть,
 Там бори гудуть.
 А поперед себе вороженьків
 Облавою пруть.

Демко. Гей-гей! Нехай пані мене ще раз почаствує, а то сумно!

(Марія частує; він цілує її руку).

Демко. Отепер ліпше! (співає, за ним співають усі:)

Ой важу я, важу
 На ту дівчину вражу,

Мене мати не пускає, —
Я в віконечко лажу (і далі).

(Демко оддавши одному козакови бандуру, щоб той грав, сам пішов танцювати ухопивши дівчину).

Колодій. Ну, тепер збираймо ся, хлопче, в дорогу. Подякуємо його милости панови сотникови і пані сотниковій і всім добрим людям, тай гайда!

Демко (кланяєть ся). Бувайте здорові, панове, щастя вам Боже!
(Пішов, люди за ним теж повиходили).

Яценко. Винеся там, Палажко, щоб коні брикали. (Палажка увяла пляшку й пішла). А я зберу ся провести гостей та ще цидулу напишу в Батурин до свата. (Пішов у бокові двері).

VIII.

Колодій і Марія.

Колодій. Як ся має пані? Забула давнє. . Немирів... І все, що було?

Марія. Забула... Я повинна забути...

Колодій. Добре... І пані щаслива? Я тільки хочу знати, чи пані щаслива?

Марія (помовчавши). Я сама собі пані в своєму щастю... (Зважуєть ся). І ніхто чужий не може до його торкати ся.

Колодій. Маріє! Та невже я вовсім чужий?... Як усї, як иньші?... Я лиха не вчинив тобі, Маріє... Гадав, ти врадїеш, мене побачивши...

Марія. Чи я врадїла, чи ні... не питай про се... І не такий тепера час, щоб можна радїти...

Колодій. Час, то правда, тяжкий... Але із його вплине, дай Боже, новий ясний день на Україні.

Марія. Дай Боже. Я все молити-мусь, аби той день настав. Моли-мусь, поки він настане, або... поки загину.

Колодій. От ковачка, душа щира! Хоч я тобі чужий... Ну, нехай я чужий... А ти моли ся і за мене, і за всіх братів моїх, за нашу справу...

Марія. Молити-мусь.

IX.

Сотник Яценко іде убраний.

Яценко. Ось я й вібрав ся. Проведу гостей та разом нагляну, як там хлопці гречку возять. Се ось цидула до пана Марковича. (До Марії:) Почастуй нас на дорогу.

Колодїй (з чаркою). Дай же Боже стрінуги ся в одному таборі, не ворогами. В одному, нашому таборі, щоб не було зрадників.

Яценко і Марія. Дай Боже.

Колодїй. Я мабуть загину в сїй війні, чує моя душа, що загину. Та се дарма. Що мені, одинокому бурлаці! Немає кому за мною плакати... А ви живіть щасливі, здорові, діждіть кращих днів, і згадуйте иноді бурлаку Петра... Прощай, брате! (Цїлуєть ся з Яценком). Аби стрінуги ся в одному таборі! (Цїлує руку Марії і відходить із Яценком).

Марія (сама, дивить ся в вікно, ломить руки). Пожаль ся, Боже! Поможи мені, бо я не здолаю... Прощай... Прощай...

(Заслона).

А К Т Д Р У Г И Й.

Дієть ся в тїм самім покою, в домі сотниковому, літом 1709 р., у вечері.

I.

Марія та Палажка гаптують шати до сьв. образу, співають:

Пречиста Діво, Найсвятїша Мати!
На своїх слугів бідних зглянь ся.
Ти Сина рідного за нас дала на страту
То й нині грїшних нас не відцурай ся.

Пречиста Діво, скорбних душ утіхо!
До ніг Твоїх, о Непорочна Мати,
Ми припадаємо і молим тихо
Дай нам спокійного життя завнати.

Пречиста Діво, тяжко в сьвітї стало.
Паує лихо скрізь і люті страсти.
І вірних душ Твоїх зісталось мало.
Покрий і заступи нас од напасти.

Марія. Дошиємо сї шати до образу сьвятої Діви тай наймемо молебень, щоб покрила усіх, усіх, що терплять і мучать ся під сїй час війні.

Палажка. А що, не було більше вістий од нашого пана? Коли-б дав Бог усе добре.

Марія. Давно вже не було вістий. Після Великодня був тільки один лист. Тоді пан поїхав зі своїм полком до Голтви, потім

до Санжарів. Десь там видно буде велика баталія з Шведом; туди, до Ворекли стягають сили.

Палажка. Вже більше пів року, як наші в поході. За увесь час наш пан тільки на Великдень і одвідали домівку. А як вони кохають вас, паніматко дарунків скільки привезли.

Марія. А з осени довго не хотів виступати в похід. Усе ждав, поки вияснить ся.

Палажка. Де вже тепер вияснить ся: такі хмари насунули, що не дай Боже. Може се перед кінцем євіта. Скільки то сел і городів попалено, поруйнувано, скільки людей помордовано. Скавано, два царі і два гетьмани за нашу землю між собою бють ся. То де вже вияснить ся. І того бій ся, і того бій ся. Одного послухай, — другий завтра прийде, голову вітне.

Марія. Ще в нас тут, близько Переяслава, не така хвища. А що далі дієть ся, не доведи Мати Божа. Устав брат на брата, син на батька; один город проти другого. Ото-ж і паш пан бояв ся виступати в похід; не хотіло ся йому ні себе, ні своїх сотнян занастити. І вже тоді пішов, як Батурин зруйновано і всіх людей там, в жінками, в дітьми на смерть замордувано.

Палажка. Тай ще хто знає, що воно буде. Я чула (тихо) один старець мовив: до Шведа та до Мазепи йде, мовить, велика потуга. То що тоді в нашим паном буде?

Марія. Буває й так. Отже старшина генеральна та полкова пішла трохи не вся за Мазепою. Вірили старому гетьманови, що він своїм розумом виведе їх на рівний шлях. І ось його проклинали, і козацтво здебільшого не пішло за ним, тільки Січовики...

Палажка. Січовики, та ще й козацтва не мало... І той що до нас приїздив, Петро Колодій, із своїм джурою, теж мабуть пішли до Мазепи.

Марія. Певно.

Палажка. Хто знає, чи й живий він доси.

Марія. Не згадуй про його. Я тебе просила, ніколи не згадуй за Петра Колодія.

Палажка. Не буду, паніматко, не буду. Ох, лишенько, що воно й буде. Один законник із монастиря, такий старий уже чернець мовляв мойому братови, а той мені хвалив ся: що хоч Мазепу по церквах і проклинають... з наказу царського... нехай

собі, мовить, проклинають, а Господь Бог у праведному суді
своєму... Хтось іде? Подивимо ся. (Побігла в сїни і веде
бабу).

II.

Баба не дуже стара, убога.

Баба (кланяєть ся). Добривечір, паніматко.

Палажка. Се тітка Мокрина прийшли по сіль.

Баба. Вибачайте, паніматочко, що турбую вас. Не рада-б турбувати. Та коли-ж нужда наша... Прийшла просити, чи не дали-б мені в позичку соли. Може якось розгоримо та віддамо або одробимо.

Марія. Соли? Можна буде. Палажко, даси їм соли.

Баба. Спасибі, паніматочко; тільки ваша милость нас і заратовуєте. Як пішли мої сини, — у мене, паніматочко, два сини, Іван і Василь, і обидва на війні, — то як пішли вони, я вістала ся з дівчатками, як горох при дорозі. Їхали Москалі, забрали корову; тоді набігли козаки, забрали вівці й кабанчика. Ще й соли було в торбинці мірочки в півтори, і ту забрали. Я вже й плакала, тай нема чого робити. Згадала, паніматко, що десь і мої сини, Іван і Василь, на війні, то може й вони отам усяку нужду терплять. А може їх і на сьвітї немає. (Плаче).

Марія. А в якому-ж полку і де саме сини?

Баба. Іван десь був при гетьману, в охотному війську, а Василь пішов таки в пашою сотнею.

Марія. При якому гетьману?

Баба (плачучи). При Мазепі, паніматочко, при старому, горенько моє... Своєю охотою пішов, я вам, паніматочко, як рідній привітаю ся. Ще тоді пішов, як не проклинали, як Швед за Денісною був...

Марія. То виходить, що брат на брата воює. Один при Мазепі, другий при новому гетьману.

Баба. Так, так, моя матінко, брат на брата воює. Чи не я їх обох родила, чи не однаково їх любила, чи не рідні вони між собою, чи одступив ся од нас Господь Бог, що ми його прогнівили?... (Усі мовчать понуро). Може почувте вісточку, то перекажіть мені, паніматочко.

Марія. Добре, перекажу Палажкою. Дай-же соли, Палажко.

Палажка. Там може рукавець є, або що, куди соли насипати. (Баба дає рукавець, Палажка пішла).

Марія. Треба молити ся, щоб Господь Бог поміг...

Баба. Молимо ся, паніматочко... А за кого молити ся? За кого молити ся, не знаємо. Чи за тих, що з ними Іван, щоб подужали, побідили? То вже-ж тоді Василеви лихо не минеть ся. Чи за тих, що з ними Василь?... За кого молити ся, паніматко, не знаємо...

Марія. Моліте ся за обох, Івана і Василя. Господь Бог праведний і милостивий, зважить, що як один, так другий однаково му-сіли іти тими стежками, що привели їх до ворожих таборів. (Палажка принесла сіль і оддала бабі).

Баба (кланяєть ся). Спасибі, паніматочко. Дасть Бог, одробимо. (Пішла).

Марія. Відні, нещасні люди. Двох синів мала, і може обидва загинуть. І таких тепер багато. Ступи в один бік — зрадником станеш супроти свого краю; ступи у другий — знов будеш зрадником супроти присяги, і прокленуть тебе, і замордують... Ох, тяжко... Дошнємо сї шати до образу Сьвятої Діви, однесемо до церкви тай одправимо акафист Сьвятій Покрівонці, нехай вона покриє од наласти сей нещасний край.

III.

Парубок увійшов до хати.

Парубок (кланяєть ся). Паніматці низький уклін і привіт.

Марія. Грицю! Де се ти взяв ся? }
Палажка. О, Грицько! } разом.

Парубок. Од папа в полку.

Палажка. Чи пан має ся у доброму здоровю?

Марія. Може й листа привіз?

Парубок. Ось і лист. (Подає листа, вийнявши з ладунка).

(Гриць і Палажка, поки пані читає листа, тихо розмовляють).

Марія (читає, вразу вовсім тихо, тоді в голос). Зажурив ся я, що так довгий час не видів тебе, моє серденько. Щасливі мої листи, що в твоїх руках бувають, аніж мої очі, що свого дому милого і тебе не видають. Хотів я вернути до дому з під Полтави де Царське Величество у день сьв. Самсона побив Шведську силу і мене недостойного зволив наділити новими гонорами і маєтностями. Та здаєть ся, треба буде іти

з полком до Дніпра, бо туди побіг Швед із Мазепою, на Переволочку. Молись Богу, моє серденько, а я маю надію, що полковницький пернач у моїх руках буде. Нехай Данило добре доглядає за хлопством, щоби траву і збіжжя пильнували, заки я поверну, і радий буду з тобою обачити ся для устної розмови... (Схиляєть ся, сумна).

Парубок. Наш пан у великій чести і повазі. Після Полтавської баталії його запрошено, у купі з иньшими старшинами, на бенкет до Царя. Поміж козацтвом чутка йде, що нашого пана настановлять полковником.

Марія. То Швед побитий і втік за Дніпро?

Парубок. Там така колотнеча счинила ся під Полтавою, що не доведи Мати Божа. Я в обові був, тай то жах такий напав на нас, що попадали лицем до землі, тай лежали не знати скілько. А Швед загинув: за один ранок пропала ціла його справа. Недобитки втікли до Дніпра із своїм королем і з Мазепою. Тай король поранений, йому ногу прострілено. Тепер при Мазепі вовсім мало наших козаків і панів: після Полтавської колотнечі які перебігли до нас, а яких впіймали і скарали.

Марія. Якже наші сотняни, чи живі, чи багато їх побито?

Парубок. Із наших сотнян побито вовсім мало: Демид Лазука, Іван Остапець, Чалієнко, Кисляківський, тай ще де-хто.

Марія. А не чув ти, коли наш пан вернеть ся до дому?

Парубок. Казали, підуть до Дніпра на Переволочку, бо туди Швед побіг. Як би не се, то вони-б хоч і зараз вернули ся. Так усі за домітками скучили, що біда. Їхавши тільки й чув, що Мазепинців усюди ловлять і карають. У Лубенщині впіймали того молодого козака, що той рік у нас із Петром Колодієм був. Його посадили на палю.

Палажка. А де-ж Петро Колодій, його не впіймали?

Парубок. Не впіймали, бо вже його немає на сьвітї. Сей молодик, Демко, що був при йому джурою, признав ся у катівських руках, що Колодій убитий під Голтвою. Демка питали: признай ся, де Петро Колодій; за те даруємо тобі житє, а він усе в одно: убитий Колодій.

Палажка. Помяни, Господи, його душу.

Марія (тяжко засмучена). Жаль ся, Боже...

Палажка. А не чув ти, що стало ся в синами удови Мокрини, що їх два було, Іван і Василь?

Парубок. Василя, що був у нашій сотні, убито; а другого, що був при Мазепі, ввіймали і посадили на палю.

Палажка. Знайшли обидва однаковий кінець, а йшли різними шляхами. Упокій, Господи, їх душі.

Парубок. Ба не однаковий кінець. Бо одного, зрадника, що був при Мазепі, на палю посаджено, а другий поліг у бою, як належить ся козакови.

Палажка (гірко всьміхнувшись). Смерть їх помирила, хлопче.

Марія (тяжко засмучена). То се ти певно знаєш, що Колодїй убитий?

Парубок. А то-б я мав брехати! Його джура у катівських руках признав ся. А Колодїй був, хоч і Мазепиpecь, ватажний чоловік і його скривь бояли ся. Скільки віп одбив обозів у царського війська, скільки шкоди наробив, то й не злічити. Його там у Полтавському полку і в Полі, й за Дніпром добре знали. Він являв ся несподівано, як вихор налітав, а там чутно — він уже десь у иньшому краю опинив ся. Та й його пе минуло. Мабуть замовленою кулею його встрілено, бо проста його не брала. Дозвольте мені вже йти на спочинок, бо я натовив ся.

Марія. Іди вже, спасибі. Нехай там тебе нагодують тай спочивай.
(Парубок поклонив ся і пішов).

IV.

Палажка. Може засьвітити сьвітло, бо вже темно.

Марія (сумна). Як знаєш, хоч і сьвітн. (Палажка сьвітить).

Палажка. Обидва загинули. Обидва! Прости і помяни їх, Господи, обох.

Марія. Се ти про кого?

Палажка. Вони-ж обидва загинули, тієї баби сини, Іван і Василь.

Марія. А я думала про тих... Вони теж обидва загинули... що в нас той рік були. І він загинув, Петро Колодїй, він вагинув, Палажко. (Плаче). Ти не забула, він у нас був.

Палажка. О, я не забула. Хиба можна забути Петра Колодїя, хто хоч раз його бачив? Але панї казали мені про його не згадувати.

Марія. Я казала, але тепер його вже немає на сьвітї... Розумієш, Палажко, його немає на сьвітї, він загинув. (Плаче, схилившись до Палажки).

Палажжа. Я знаю : пані кохали його ще здавна, ще за молодих літ, там, у Немирові... Я знаю се, моя пап'ї, що ви його одного, тільки його кохали на цілому сьвіті.

Марія. Так, його кохала, його самого. — І він загинув.

Палажжа. Я се помітила з того часу, як був він той рік у нас. Хто раз його бачив, той не міг не покохати.

Марія. Я росла собі під Немировом, а він там явив ся ще тоді зовсім молодим, не знати звідки. Ніхто не знає, чий він із роду, і звідки, тільки всі його полюбили за його щирю і веселу вдачу. А видко, бував усюди, про все знав і розмови його були такі щирі, цікаві. Що зі мною діяло ся тоді, Палажко! Та не довго се тревало, не довго... Той край спльондровано, козацтво там знищено, моя неня вмерла, а я з татом мусіла тікати на сей бік Дніпра. Тут посватав мене наш пан, і тато мене віддали і самі померли. Петра я не забула. Та мені все здавало ся, що то був соп чарівний, що то не чоловік, а янгол з неба мені в сні приснив ся... І часто бувало я вийду за гай, на гору, і дивлю ся на захід, де мріють, ледви-ледви синіють Дніпрові гори. У ясний день їх видко. Сиджу, не ворухну ся. Тихо, а в траві копки грають, у небі жайворонки щебечуть, ледви чути. Я неначе дрімаю, та все дивлю ся на захід, на ті блакитні гори, що наче туман мріють. Дивлю ся, і мені здаєть ся, що ось-ось із туману вирине постать мила, що мені колись снила ся. Вирине, забере мене і полетимо знов туди, до рідного краю, де ньєчина могила, де той садок і потічок, і все, що здавна було миле. І так часто я виглядала. А як бувало настане хмарний день, і на заході зовсім не видко синіх гір Дніпрових, то мені сумно, так сумно... І я все жду, що ось ізнову вияснить ся, розійдуть ся хмари, знов блакитна смуга на заході вирине, і я знову піду за гай, на гору виглядати. Нікому я не признавала ся про свої думки і сні, бо ніхто-б мене не зрозумів, дурною назвали-б. Іноді мені здавало ся, що той блакитний туман на заході колишеть ся, щось у йому ворухить ся, вирине, простягає до мене руки... І доси не знаю, чи то справді там було що, чи мені снило ся, в очах мутнідо, бо очи були повні сліз... Муж було питає, чого я ходжу за гай? Так, мовлю, гуляю, дивлю ся у той бік, де мій рідний край... І ось минали роки, я вже почала забувати про той край,

неначе звикла тут, де мене ніщо не тішило, не бавило. Так наче я де-далі все більше холонула. І все мені тут байдуже, почала думати, що ось умру і полину до неньки... І ненька було до мене у ночі приходиться, уся в білому, а лице сумно і добре. Нахилить ся над моїм ліжком і дивить ся люблячими очима, і кличе: Доню! Марисю! Се-ж я, твоя няня, до тебе прийшла. Знаю, мовить, що сумно і тяжко тобі тут жити. Знаю, моя доню, — аж плаче няня. А я: Мамо, мамо! Я до тебе хочу; тебе так довго не було, я скучила!... Хочу її обняти, поцілувати, а її вже й немає... Немає неї... І знов холодно і пусто скрізь, тільки пан мій, муж, сопе собі в боку... Устану я, помолю ся, утру слези тай знов ляжу.

Палажка. Здаєть ся, пан вас любить, поважає; я ніколи не чула між вами сварки.

Марія. Він любить, і я ніколи його не скривдила, ніколи не мовила йому неправди, слухала його, як закон каже.. І жили ми тихо і спокійно, — иньші люди бувало мовлять: ось чесна родина, живуть собі душа в душу.

Палажка. То ви не любили пана?

Марія. Я любила свою мрію.

Палажка. І ось та мрія, на лихо вам явила ся у новому сьвітлі... Невже-ж Петро, як був у нас, не згадав про давнє?

Марія. Він згадав... Та я не хотіла згадувати. Я шлюбна жінка, гріх і згадувати. Що було, те минуло, чого не було — вже до віку не буде, — не судило ся... І тепер він загинув, Палажко. Тепер уже кінець, — я можу оплакати його. Помоглись, Палажко, за його душу.

Палажка. Молити-мусь, пані, і за вас, щоб Мати Божа заспокоїла вашу душу. Тай пізно вже, вечеряли-б, паніматко, тай лягали спати.

Марія. Добре. Я вечеряти не хочу, помолю ся тай ляжу.

Палажка. Яж там постіль постелю вам тай сама піду спати.

Марія. Добре.

(Палажка пішла у бокові двері).

Марія (сама, молить ся). Господи, помяни усіх, що загинули у сей лихий час, що терпіли катування і муки, — у Батурині, і в Лебедині, і по всій Україні... І заступи усіх, що в бідах і скорбях, у неволі, в темницях; подай їм утіху і надію виволення, Боже мій... І мене, рабу свою, укрепи і спаси, бо

тяжко мені, і холодно в душі моїй, і згасли надії... (Молить ся тихо...) Петре, лицарю славний, жив ти без щастя, сиротою, бурлакою, і загинув самотній, і десь у полі орли виклювали твої очі. І останній погляд твій не стрів ласки, привіту, і слюва рідної душі не окропила тебе. (Павза.) Ні, Петре, я бачу, що ти взяв собі ліпшу долю: ти жив, як хотів, і бив ся з ворогами, і голови своєї орлиної, гордої не хилив нікому. І вмер борючись із ворогами. А я нещасна хилю ся цілий вік свій, терплю і мовчу, і не знаю для чого і для кого. Так день за днем, рік за роком... (Тихо)

V.

З сіний уходить якийсь чоловік, закутаний у керею, в селянській шапці. Видко, хорий, ледви стоїть, опираєть ся о костур. Увійшовши стоїть і дивить ся на Марію, поки вона молить ся. Вона здригнула.

Чоловік (тихо). Маріє! Маріє!

Марія (стрепенула ся). Хто се мене кличе? Чи се вже на той світ кличуть мене?

Чоловік. Маріє, се я.

Марія (оглянула ся і остовпіла). Хто ти?

Чоловік (скидає керею і шапку се Петро). Се я, Маріє. Се я, Петро.

Марія. З того світу? До мене нераз няня приходила, а тебе ще я не бачила. Няня приходила з того світу півної ночі і кликала мене. А се вже й ти?

Петро. Маріє, я живий. Та ледви що живий.

Марія. Так, ти живий! (радо). Петре, тебе не вбито?! (Іде до його, мацає). Ти живий!

Петро. Я постріляний, порубаний; мене шукають, за мною гнали ся, я сховав ся. Не хочу дармо голови своєї віддати. І ось утік до вас у двір, як смеркало. Мене ніхто не бачив... (Сідає.) Ох, важко мені стояти... Я пересидів у буряні близько хати, аж поки все затихло. Тоді заглянув — ти сама в хаті... Сховай мене, тут не будуть шукати.

Марія. Петре, яж не можу.

Петро. Мені нікуди більше сховати ся.

Марія. Муж вернеть ся, се зовсім невручно. Ах, що мені робити! Я покажу безпечну стежку через окопи до гаю, там дійдеш

до луку Дніпрового, ніхто тебе не знайде поміж оверами та очеретами.

Петро. Я вже не можу йти ні пів милі. Мої рани болять, не їв кілька день і зовсім потратив сили.

Марія. До нас дійшла чутка, що тебе вбито.

Петро. Так я велів говорити своїому джурі, а він, бідний, загинув... Ото вірна душа була...

Марія. Ото-ж ми й повірили, що тебе немає на світі.

Петро. І ти зраділа!

(Марія мовчить, їй боляче).

Петро. І ти зраділа, що мене вже немає на світі. Пані сотникова, що її муж так гарно прислужився до загибелі України, що здобув ласку царську, — вона повинна радіти, як одним ворогом стало менше. Та вже тепер вороги не страшні твоєму панови, бо під Полтавою гармати проспівали вічну пам'ять нам усім, і лиш недобитки постріляні, порубані, або в ровбитим серцем тиняють ся ще по світу. Маріє, я все втратив, то невже я мушу втратити й останнє, — надію на тебе ?...

Марія (в великій турботі і смутку). Що ти говориш! Петре, як ти міг таке думати...

Петро. Та ні, на мене не впаде ся кара! (бере її за руку). О, я вірю тобі. Прости мені, Маріє... (цілує її руку). Доля зраділа, люди зрадили. Ти не зрадиш. Сього останнього гіркого кубка не даси мені випити... Прости мені...

Марія. Ні, Петре, не твоя вина, що кругом — зрада. Я сама винна, що ти міг не вірити мені. (Сідає близько його). Мій лицарю, ти такий самий, як був колись там, у Немирові. Ти не знав, що я все жила думками про тебе. Петре, тепер, як ти все втратив, я признаю ся, що мене ти не втратив ніколи. Я мусіла все при тобі бути, твої слідоочки промітати, а я... залишила тебе самого тиняти ся по світу...

Петро. Ну, тепер я жити-му знову! Я жити-му, бо поки є на світі ще хоч одна людина щира, — весело жити!

Марія. Ходім-же, я тебе сховаю. (Петро підводить ся, вона йому помагає). Я тебе сховаю, поки одужаєш трохи, а там може побачиш, що не все ще загинуло і що справу можна иньшим способом повернути. Іще живий старий гетьман, іще король

уб'єть ся в силу, і невідомо, кому Господь Бог присудить
ввяти верх...

(Заслона).

А К Т Т Р Е Т Ї Й.

В иньшому покою сотникового дому. Просто — двері до саду; в право і в ліво —
двері до иньших покоїв. Дієть ся на другий день після 2-го акту; надходить вечір.

I.

Марія виходить із бокових дверей, виглядає у вікно, хоче вернути ся в ті самі
двері; з другого боку входить Палажка.

Палажка. Пані!

Марія (вдрігнула). Що? Хто там? А, се ти, Палажко. Як ти мене
злякала.

Палажка. Чого се моя пані стали полохливі?... Той Грицько, що од
пана в листом приїхав, хоче вже їхати навад до пана.

Марія. Хоче їхати? Нехай їде.

Палажка. Нехай їде, тай годі?

Марія. А то-ж, нехай їде.

Палажка. Може його сюди впустити, щоб переказали що-небудь
панови?

Марія. На що він мені здав ся?

Палажка. Хто на що здав ся, пан чи Грицько?

Марія. Хто хочеш! (Сьмієть ся). Звичайно, Грицько. На що його
сюди кликати?

Палажка. То може дасьте листа до пана.

Марія. Ні, нехай так їде... Ну, нехай перекаже, що в нас усі живі
й здорові і що сіно покосили і поскладали добре.

Палажка. Добре, я там йому й перекажу. (Хоче йти).

Марія. Підожди. Ти памятаєш, як він мовив: пан наш поїхав із
полком до Дніпра, на Переволочну?

Палажка. Єге-ж, так і мовив.

Марія. То пан іще скоро не вернець ся?

Палажка. А мабуть що ні.

Марія. Ну, добре.

(Палажка пішла).

II.

Марія (підходить до бокових дверей). Немає нікого.

Петро (виходить із тих дверей). Тут простірніше і видніше. Ось я неначе вже й зовсім справний козак. Полегло, тільки отут іще коле, як ворухну ся. Та дарма. Ти вернула мені життє, Маріє, чим віддячу ся?

Марія. Умираючого, безсилою чоловіка гріх вигнати з хати, хоч би він і ворогом був. То був би не шляхотний, нелюдський учнюк. А коли вже хочеш віддячити ся, то мені буде найкраща заплата, як ти і далі вірити-меш, що не все ще загинуло, що Україна хоч колись, не скоро, визволить ся. О, вона визволить ся! Бог пішли їй таких вірних синів, як ти — багато. Як вірити-меш, то й працювати-меш. Ще за Дніпром, у Польщі — простору доволі. Поки що, втічеш туди, і будеш там потихеньку гартувати шаблю.

Петро. Нас прокляли по всіх церквах, як зрадників. Відний, безталанний народе мій! Володарі твої на тебе кайдани скували і зрадником вони тебе-ж назвали. Бо й справді, зрада єсть давня хвороба наша, болячка на народному тілі. Ще здавна наші люди зміли у лихий час одступити ся проводирів своїх, оддати ворогам на кару... І ось кара тому народови, ось покута на довгий час, за те, що не змів гуртом стояти за свою справу, не змів угадати своїх найкращих пророків і вождів... І запанує ворог у нашій хаті, і зазнають діти наші всякої зневаги й кривди, стогнати-муть у ярмі, та вже несила буде його скинути.

Марія. Так, се кара і покута... Та милосерний Бог ізглянеть ся на наші муки, ізнов лице своє прихилить... Дасть Бог, виросте нове покоління, що мати-ме чисте і вірне серце, ясний розум і міцну правницю... Тоді вже нового вождя Господь вовдвигне серед зневоленого люду; в нещастю дух його зміцніє, у муках загартуєть ся як сталь... Тоді, як зацвіте весна в прекрасній, вільній Україні, народ згадає, що терпіли ми, що терпів ти, мій лицарю...

Петро. Дякуючи тобі, я бачу вже той ясний день на Україні, хоч сам не доживу до його. Маріє, я хотів би, щоб наші діти дожили. Наші діти, Маріє, твої й мої.

Марія. У мене доси не було дітий од мужа, і од тебе не судив Бог мати, бо я не твоя жінка, Петре.

Петро. Гірко мені се чути, коли я знаю, що душею ти моя.

Марія. Що з того, не судив Бог.

Петро. У нас були би діти. О, яке-б то було щастє, щоб були в мене твої діти.

Марія. Я не зраджу свого мужа.

Петро. Маріє! Ходім, утечемо звідси туди, за Дніпро. Хоч там нема спокою і добра, за те простір для смілих душ. Ходім, Маріє, знов туди, де ми колись спізнали ся. Забудеш усе, що стало ся, забудеш сю оселю, що була тобі тюрмою, і жити-мем у турботах, боротьбі, але у щастю.

Марія. Ні, Петре, ні. Нехай я тут доживу свого віку, вірна мужу і закону. Мені не буде тяжко, коли я знати-му, що ти живеш і бореш ся, і віриш.

Петро. Боїш ся закон зломати! Ні, там за Дніпром иньший край, иньші й закони. Там знайдемо попа, що тебе од сього шлюбу увільнить і пас повинчає. Які закони на сьвітї можуть тебе до його вязати, а вірні душі розлучати! Немає такого закону!

Марія. Сам добре знаєш, яке то лихо єсть — зрада. І зрадницею я не буду. Як би муж мій сказав: ти вільна, розійдемо ся кожне своєю стежкою... —

Петро. Він певно сього ніколи не скаже.

Марія. То й я, доки він живе на сьвітї, не вломаю свого слова, що дала йому перед престолом божим.

Петро (сумний). Нехай поки що й так. Нехай я знов самітний жити-му — і тебе ждати-му. Я звик ждати.

Марія. Петре, Петре! Прости мені.. (Плаче).

Петро. Здаєть ся, сюди хтось іде. (Зводить ся і йде в бокові двері).

Ш.

Палажка прийшла.

Палажка. Я прийшла спитати, чи вам вечерю там наготувати, чь тут?

Марія. Не треба, не треба.

Палажка. Вечері не треба?

Марія. Га, вечері! Ні, вечерю подай сюди, та більше, бо мені їсти хочеть ся. Ще там унеси в льоху пляшку угорського.

Палажка. Добре, принесу. А там на селі що діється!

Марія (байдужно). А що-ж там діється?

Палажка. Прибула компанія Москалів.

Марія. Чого-ж вони?

Палажка. Шукають „зрадників“. Та ще кого й шукають Петра Колодія, а його-ж на сьвіті вже немає.

Марія (стрепенула ся). Петра Колодія шукають! Невже? Од кого ти чула?

Палажка. Шукають-же, та де вже їм знайти?

Марія. Ти думаєш, не знайдуть?

Палажка. А вже-ж не знайдуть. Бо де-ж його знайти, коли він убитий?

Марія. Де-ж ті Москалі?

Палажка. На селі. Пішли до отамана, тоді кинули ся шукати по клунях, по левадах.

Марія. Лиха година їх принесла.

Палажка. А хіба що?

Марія. Як то що! Хіба не знаєш Москалів, обдеруть усе чисто в людей.

Палажка. То правда.

Марія. Але сюди, до двору, вони не насмілять ся йти, — ні?

Палажка. А мабуть ні. О, що се?

Марія. Що ти чуєш?

Палажка. Наче десь далеко стріляють.

Марія. І я чую.

(Чутно вже ближше, як стріляють із муцерів і мушкетів, тоді чутно військову музику).

Марія (влякана). Що се? Біжи враз довідай ся.

(Палажка побігла).

IV.

Марія (сама, визирає у вікно, придивляється). Темно, нічого не видно. (Побігла у бокові двері, веде Петра за руку). Щось стало ся, я не знаю що. Ходім, я тебе переховаю там у закутку. Ходім.

Петро. Як треба буде, подаси знак, я тікати-му. Подай мені пістоля. (Вона подає). Тепер ходім. (Пішли обоє у другі бокові двері).

V.

Палажка (вбігає). Пан приїхали! Пан приїхали. (Побачила, що нікого немає). Де-ж се пані?

Марія (входить). Ну, що там?

Палажка. Пан приїхали! Пан вернули ся! Їх стрічають пани і прости козаки і двірські.

Марія (стурбована). Пан вернув ся! Що ти говориш? Не може бути!

Палажка. Пані злякані?

Марія. А ти-ж мовида... пан пішов до Дніпра.

Палажка. Отже вернули ся. Я рада: спокійніше, а то сї Москалі найшли. Все ліпше, як пан дома.

VI.

Яценко (показуєть ся у дверях, озиваєть ся до тих, що позад його). Музикам викотить барило горівки. Коний доглядіти і вигодувати, бо скоро знов поїдемо. (Іде в хату). Доброго здоров'я, чи все гаразд у домі? (За ним входять кілька значних козаків).

Марія. Спасибі, усе гаразд.

Яценко. Мене в війська пустили на короткий час до дому, а там інову треба військо доганяти. Побуду трохи, відпочину, тай гайда.

Значний козак. Пановн сотникови привіт у його домі. По щасливому повороті в війни за честь собі вважаємо витати пана.

Другий козак. Ми чули, що пан на війні досяг собі ласки царської і прибільшеня гонорів і мастків. Теє нас вельми тішить.

Яценко. Спасибі. Дякую славному товариству і радий вас, брати мої милі, бачити після так довгої мандрівки.

Другий козак. Чи пап має ся все в доброму здоровю?

Яценко. З ласки божої, в війни вертаю цілий і здоровий. А довело ся побувати у самому пеклі.

Старий козак. (Той самий, що був і в першому акті). О, що то й за козак, коли не побував у самому пеклі!

Яценко (до Марії). Там треба наготувати вечерю нам усім.

(Шалажка і Марія пішли).

Яценко (сідає). Прошу славне товариство сідати.

Старий козак. Які-ж новини привезли ви нам? І чи гаразд добре будемо на Україні проживати?

Яценко. О, тепера ми знайшли вже свій шлях.

Старий козак. Вузький, тернистий шлях?

Яценко. Уже який нам Бог післав: Нехай вузький, колючий, та певний то наш шлях, немає куди звернути, і манівцями бродити — годі. Бродили довго манівцями — із Дорошенком, із Виговським, і з самим Мазепою, шукаючи шляхів просторих, вільних, а тепер — кінець. Вже не питати-мем, куди нам прихилити ся, і не шукати-мем царя, бо маємо міцну і певну владу над собою: міцна рука московського царя!

Старий козак. Міцна рука, і певно задавить нас.

Яценко. Задавить — ні, а що приборкає, освоїть і прикаже забувати давні сварки, бунти, Дике Поле, то се певно. О, бродили довго манівцями, шукаючи шляхів, діди наші й батьки, і не одразу всі побачили, що шлях єдиний, певний — то шлях до Москви. Єдина Русь, Північна і Південна, єдиною була вона за давніх князів, єдиною і мусить бути! І будемо тепер, як той казав, у купі лихо одбувати. А давні мрії — геть! Робити-муть люди поля свої, кохати-муть воли і пасіки, безпечні од Дяхів і од Татарви, під міцною рукою Восточного царя, і вже старі думки забудуть. І лиш иноді старий кобзар згадає грішного гетьмана, що смертний гріх на себе взяв, цареві зрадив, і краю нашому багато шкоди наробив.

Старий козак. О, давні мрії! Жили ми ними і кров за їх лилг... І ось тепера все те — геть! О, як нам жити, як забути! І дикий звів, і птах — шукають волі.

Значний козак. То дикий звів, а то — чоловік розумний і ста- точний. Як хочеш бути вільний, іди у Дике Поле, у степи Буджацькі... А ми бажаємо в спокою жити, годуючи дітей, кохаючи худобу. І дасть Господь, поживемо щасливо, забувши всі незгоди.

Козаки. Дай Боже! Дай Боже, щоб великий цар держав нас у своїй ласці і од сусідів боронив.

Яценко. Проживемо в спокою, вгоді, чести і повазі.

Старий козак. О, чи велика-ж то честь, нахиляти шию у ярмо!

Яценко. Бди па честь і слава буде нам тая, що йти-ме од царя. Вже не шукати-мем слави у Дикім Полі, або по коршмах, по базарах, або в Січи. То минуло ся, дурниця. Тієї слави ми не хочемо за дармо.

Старий козак. Багато я прожив. Я памятаю, ще хлопцем був, як підняла ся заверуха, і в їй, як блискавиця в хмарі, могуча постать славного Богдана. Як божий грім, рука і меч його; як гучний гомін хвиль морських у бурю, так греміли хвилі українського народу, що за волю встав і бив ся. О, не забути тих часів ніколи... І хто знав їх, не збудеть ся тих давніх мрій, поки життя його, поки у грудях беть ся серце... А ви, нове покоління, що вже шию собі намулили в тиранстві, ви все забудете ради ланів пшениці, волів і кабанів. О, як гірко дожити нам до сього, як тяжко умирати, коли вже вмерли давні мрії і надії. Для чого ми жили, для чого кровили за вільну Україну, і хто згадає пас?... Прощайте, я піду, бо я тут лишній. Я запізнав ся на сім світі. (Поклонив ся і пішов).

Яценко (після мовчанки). Так, він запізнав ся. Багато, о багато пам ті мрії коштували... Нове покоління вже не знати-ме їх. Хіба не через їх зруйнована вся Чигиринська сторона, пустинею стоїть краса і осередок козацької землі!

Козаки. Так. То правда!

Один із козаків. А що-ж то далі буде? А наші вольности, закони, школи, суд, козацтво? Що з ними буде?

Яценко. Усе те буде нерушиме. Цар обіцяв, і слово його кріпке. Аби ми всі не важили ся вже більш ніколи зламати своє слово цареві, аби не було зради.

VII.

Двірський молодий козак увійшов і став на дверях.

Яценко. Що тобі, хлопче?

Козак. Там, пане, прийшли Москалі.

Яценко. Чого їм треба?

Козак. Хотуть пана видіти.

Яценко. Поклич там, хто між ними є старший. (Козак пішов).

Один із козаків. Тепер уже почне Москва до нас у гості заїждати. Гостювати-ме вже так добре, що й нам самим, господарям у своїй хаті, буде тісно.

VIII.

Московський офіцер, за ним ще кілька Москалів.

Офіцер (салютує). Желаю здравія пану сотніку!

Яценко. Спасибі.

Офіцер. Пріказ імєю ат самаво ат єво светлості князя Меншікова
— іскать ізмєнників.

Яценко. То невже-ж у мене могли-б буги змінники?

Офіцер. Нікакім рóдом єта невазмóжна, патамú как ваша міласть єсть крѣпка вѣрнай цѣрскому велічеству. Да тóлька штоб тебѣ, пан сотнік, в абіде ат таво не бить, што я с камандою абязан паіскать ізмєнников вездѣ. Єсть вѣрнає ізвѣстіє, что вор і плут бальшой Петрушка Каладѣй в сіх мєстах абрєтаєтса. Єво ми чуть било не паймалі, да он, вор, уже бóльна лóвак, смел, ушóл ат нас за двѣцать вѣорєт атсюда!

Яценко. Невже-ж я став би переховувати в себе зрадників? Та я чув, що Петра Колодія убито.

Офіцер. Слихалі ми, да тóлька єта вєракі.

Один із козаків. Панє Москалю, наш пан відомий царському велічеству, і то була-б зневага сьому дому, коли-б тут стали зрадників шукати.

Яценко. І я сього дозволити не можу.

Офіцер. Светлѣйшой князь ва гнєв прідьот, коль станєш ти, пан сотнік, нам чініть пратівнасть. Ізволь вот прачітать.

Яценко (бере і читає листа, вертає його. В немилу стані). Про мене, нехай шукають, а тілько се не знати що... Де-ж треба шукати: у мене в кишені, в печі, в горілчаних кухвах?

Офіцер. Вездє! Ізмєннікі — хітьóр нарóд! Вот ми допреж паіцєм ва дварє, в саду, а там асморім дом.

Яценко (махнув рукою). Байдуже мені.

(Офіцер із Москалями пішов).

Один із козаків. Отаке тепєр житє. Маємо слухати, що скаже той сьвітлїший Мєншик.

Яценко. Того наробили зрадники, Ну, панове, здаєть ся вже нам там вечєрю наготували. Ходім. Радий буду випити з вами товариську, братєрську чарку, після того, як вїйна розлучила нас на довгий час.

(Козаки всі пішли у бокові двері. Яценко позаду. Входить Марія).

IX.

Марія. Там усе готове.

Яценко. А тут Москалів чорт надніс.

Марія (злякано). Чого-ж їм треба?

Яценко. Зрадників шукають.

Марія. Ти їх прожени. Нехай собі ідуть к' бісу.

Яценко. Причепили ся, що нічого не міг їм зробити. Петра Колодія шукають, наче-б то він у сьому селі десь має бути.

Марія (злякано). Прожени їх, прожени.

Яценко. Чого турбуєш ся, Маріє? Нехай собі шукають, усе одно не знайдуть.

Марія. Де-ж вони шукати-муть?

Яценко. Усюди. У дворі, в саду, в домі, в мишачих норках.

Марія. В домі! Ні, сього не можна дозволити, не можна, не можна.

Яценко. Та ми-ж не ховали в себе зрадників?

Марія. Се все одно. Ховали, не ховали — немає нікому діла. Хоч би й справді кого сховали, то честь наша вимагає, щоби в нашому домі чоловік знайшов собі певний захист.

Яценко (здивовано). Моя пані, що се тобі так неприємно?

Марія. То ганьба, то зневага нашому домови.

Яценко. Слухай. Мепі здасть ся, тобі щось відомо?

Марія. А хйба що?

Яценко. О, бачиш, я вгадав. Ти щось знаєш. Промов мені, признай ся, я-ж тобі не ворог.

Марія (довго не зважаєть ся, позирає на двері, звідки мають увійти Москалі, відтак бере пана за руку). Що-ж буде, як я признаю ся? Га, скажи, мій пане, ти не повернеш на лихе, у тебе шляхетне серце?

Яценко (здивований). Боже мій, яка страшна тайна у тебе, де вона взяла ся? Чую душею щось непевне.

Марія. Ні, признай ся, обіцяй, ти не зробиш лиха, заховаєш мовчки те, що визнаєш? Я тебе, мій пане, поважала, але тоді не буде краю моїй вдячності до тебе на віки. Ти будеш лицарем, не зрадиш?

Яценко. Я тобі се обіцяю щиро. Але я не знаю, що таке?

Марія. Ну, добре. (Тихо). Я знаю, де схований Петро Колодій.

Яценко. Петро Колодій! Ти знаєш, де він схований! О, о, Маріє!

Марія. Так, я знаю, бо сама його сховала. Його нещасного, побитого, голодного, напів живого. Ледви доплетався до нас, і я не мала сили його прогнати. Невже ти сам його прогнав би, і не нагодував, не захистив? Хто знайшов захист у нашому домі, того ми боронимо. Так каже шляхетний, лицарський обов'язок. Нехай його вважають зрадником Москалі, хоч він і не присягав цареві ніколи; нехай би його впіймали де инде, не в нашому домі, то иньша річ. Так, мій пане? Ти не зрадиш, ні? Промов же!

Яценко. Ти його знала?

Марія. Він же був у нас того літа.

Яценко. Ні, попереду коли небудь знала?

Марія. Колись, іще молодою дівчиною знала. ще там, у Немирові.

Яценко. Знала! І він тобі подобався? Ти його кохала?

Марія (помовчавши). Що до того? Я тобі не зрадила ніколи, я ніколи ні в чому не скривдила тебе, я була тобі вірна і буду до віку. Він мені подобався, як лицар, як борець, але я обіцяю забути про його, тільки спаси його, він у твоїх руках тепера.

Яценко (подумавши). Добре, що ти признала ся. Я дам йому втікти. Дай йому гроший, харчів, приведи сюди. Я випущу його з двору у потайному місці. Ніч темна, він десь сховається.

Марія. А ти-ж не зрадиш? Для милосерного Господа, скажи мені.

Яценко. Добре, веди вже його, а то скоро Москалі вернуть ся.

(Марія пішла).

Яценко (сам, неспокійний). Вона його кохала! То дарма, що сховала, я-б його не видав. Але вона його кохала. Се занадто! Він — мій ворог, і треба так зробити, щоб більше не вернув ся... Треба, треба! (Іде в двері до саду і скоро вертається; за ним — Москаль).

X.

Яценко (тихо, на дверях). Я знайду Петра Колодія. (Щепче Москалеви на вухо кілька фрав).

Офіцер. Харашо, атлічно.

Яценко. Щоб він сам піймав ся. Ну, марш!

(Москаль пішов. Яценко неспокійно жде. Марія і за нею Петро в керей і шапці ідуть із бокових дверей).

Петро. Привіт шановному панови. До віку буду вдячний сьому до-
мови, де я знайшов захист.

Яценко. Добре. Ходім, поки сюди Москалі не прийшли.

Петро. Прощай же, пані Маріє. Мабуть уже не побачимо ся.
Прощай!

Марія. Ідїть швидче.

(Яценко і Петро пішли).

Марія (сама, ломить рукп). Прощай! Прощай на віки... Покрий
і заступ тебе, Мати Божа... Що се? О, що стало ся?!

(На дворі чути вистріл. голоси, тупотно. Марія в великій турботі).

XI.

Яценко (вбігає). Його перестріли, ввіймали. (Москалі ведуть Петра
і починають його вязати ланцюгами).

Яценко. А тепер я помщу ся... Петре, се вона тебе зрадила. Ти
їй повірив, а вона зрадила, накликала Москалів. Забув еси
запорозький звичай не знати ся з жінками і через те за-
гинеш.

Петро. Маріє, що се? Невже ти зрадила? О, се було-б страшніше,
ніж усі московські шибениці.

Яценко. Ведїть, ведїть його зараз. (Москалі і Петро пішли).

Марія (плаче, гукає). Ні, Петре! Петре, не вір їм, се неправда!
Він не чує. О, що мені робити! (Плаче, біжить до дверей,
Яценко її не пускає).

Яценко. Отепер я помстив ся.

Марія (халає пістоля зо стїни). Вір мені, Петре, я не зрадила!
(Стріляє себе в груди, падає. Ти будеш скоро на тїм сьвітї,
усе знати-меш... Іду за тобою, Петре.

Яценко. Що ти зробила, Маріє! (з плачем.) Маріє, сьвітоньку мій!
(Гукає.) Гей люди, слуги!

Марія. Ти помстив ся... Я була тобі вірна, прощай..

XII.

Вбігають Москалі, з ними Петро, козак, Палажка.

Офіцер. Какой тут безпарядок? Не явился-лі ещо ізменник?

Палажка (плаче, припадає). Моя пані, голубочко, що се з вами?

Марія (одкриває очи, побачила Петра). Яка я рада, що тебе бачу.
Петре, я не зрадила тебе... Я хотїла тебе визволити. Яка я

рада, що можу ще тобі се сказати. Скоро, скоро стрінемо ся.
Вір мені, Петре. Ти віриш?

Петро. Вірю, Маріє, вірю. Прости мені, прощай.

Палажка. Вона вмерла! (Голосить.) Пані моя, матінко рідна...

Петро. Маріє, сьвіте мій... Я скоро піду за тобою, але ясно в душі
моїй. І ви всі, всі... скільки вас є на сьвіті, що вбили її,
мене вбєте... Ви всі знаєте: жива душа наша і жива надія!
Кати і тирани, гнобителі загинуть, а правда і воля воскресне!
... Тепер — ведіть. (Москалі ведуть його).

(Заслона спадає).

